

Dr Teresa Czesława Malec

Fundacja

„Łatwiej Razem”

Łatwiej razem - działania na rzecz integracji międzypokoleniowej

Streszczenie

Analizą objęto konflikt pokoleń, jest czy go nie ma a także więzi międzypokoleniowe, sytuację ludzi starszych, wartość rodziny, szacunek – tolerancja – współpraca. Ponad to komunikację międzypokoleniową. Uniwersytety Trzeciego Wieku jako formy kształcenia i aktywizacji ludzi starszych. Krótką historię UTW w Europie. UTW w Polsce. Prezentacje działalności UTW, jako forum budowania podstaw procesów integracji międzypokoleniowych w rodzinie i środowisku lokalnym na terenie Gminy Purda i Biskupiec.

Słowa kluczowe: integracja, więzi międzypokoleniowe, integracja międzypokoleniowa, pluralizm, rodzina wielopokoleniowa, Uniwersytety III Wieku.

Wprowadzenie

Idea integracji międzypokoleniowej jest obecnie bardzo ważna i aktualna i jest wciąż ważnym przedmiotem badań pedagogicznych oraz socjologicznych, w szczególności dotyczących Europy Środkowo-Wschodniej¹. Powrót do idei społeczeństwa wielopokoleniowego, jest koncepcją jak i praktyką mało realną w obecnych czasach. Trzeba jednak zaznaczyć, że idea ta jest ważna nie tylko w odniesieniu do państw przechodzących proces demokratyzacji, lecz także do tych, które są stabilnymi demokracjami. Problem aktywizacji osób starszych jest nader aktualny, ale i skomplikowany.

Spółeczeństwo to sieć dobrowolnych zrzeszeń, stowarzyszeń i organizacji obywatelskich spełniających wiele funkcji społecznych – od edukacyjnych po samopomocowe. Istnienie takich stowarzyszeń i organizacji owocuje wysokim poziomem kapitału społecznego i zaufania. Jest to społeczeństwo otwarte, pluralistyczne, ponieważ do głosu dochodzą w nim odmienne opinie, przekonania, cele i wartości²

Starzenie się jest natomiast naturalnym procesem wszystkich społeczeństw, dlatego stąd ważne jest zwrócenie uwagi na rolę człowieka starego w każdym współczesnym społeczeństwie a jednocześnie stwarzania takich warunków, które będą pomocne do wyzwalania nowej aktywności i nie pozwolą na wykluczenie i marginalizację.

Procesy i efekty zmian społecznych wynikają z postępujących procesów globalizacji, narastającej kulturowości społeczeństw, konsumpcjonizmu, społeczeństwa ryzyka. Pojawia się więc społeczna aktywność obywatelska o charakterze obywatelstwa świata w globalizmie społecznym³. To jednak nie wymaga odrzucenia lokalnych i narodowych form organizacji obywatelskiej. Wręcz przeciwnie, zobowiązuje do dbałości o sprawy lokalne czy też zaangażowanie roli edukacji. Uczy ona bowiem umiłowania tego co bliskie a równocześnie racjonalnej postawy obywatelskiej. Jest to kształtowanie na rzecz społeczeństwa globalnego, połączone z potrzebą interwencji społecznej, jako wspomaganie wszystkich inicjatyw,

---

¹D. Pietrzyk-Reeves, Współczesny kształt idei społeczeństwa obywatelskiego, W: Czas społeczeństwa obywatelskiego, red. B. Krauz –Mozer, P. Borowiec, Wyd. UJ, Kraków 2006, s. 13.

² Op. cit. ss.14-15.

³ zob. E. A. Wesołowska, (red.)Edukacja dorosłych w dobie globalizmu. Biblioteka Edukacji Dorosłych Tom. 25, Warszawa – Płock 2002.

pojawiających się w środowiskach lokalnych tak, aby one stawały się samoorganizujące się w różnych obszarach życia społecznego. W tym również w życiu, osobistym jednostki, edukacji i kulturze, stwarzając warunki aktywności indywidualnej i zbiorowej społeczności lokalnej.

Analizując społeczność w ujęciu lokalnym, pragnę zaprezentować aktywizację społeczności lokalnej, w ramach funkcjonujących Uniwersytetów Trzeciego Wieku na terenie Gmin Purda i Biskupiec i ich wkład w tworzenie podstaw integracji międzypokoleniowej.

Celem publikacji jest przekazanie w jaki sposób Uniwersytet Trzeciego Wieku⁴ może pomóc w wywołaniu ponownej aktywności a przez to ograniczeniu marginalizacji określonych społeczności lokalnych. Podstawą jest nie tylko analiza literatury przedmiotu, dokumenty omawianych organizacji, ale również osobiste doświadczenia autorki organizującej te formy⁵. W jaki sposób zorganizowani członkowie będą bardzo pomocni w tworzeniu procesu integracji międzypokoleniowej, pomagając sobie, rodzinie i innym.

Konflikt pokoleń

Jest jednym z bardziej popularnych problemów naukowych rozpatrywanych zarówno na gruncie pedagogiki jak i socjologii, szczególnie, przy omawianiu kwestii wolontariatu, UTW czy obecnie solidarności międzypokoleniowej.

Na gruncie nauk społecznych, socjologii przede wszystkim, problematyka pokoleniowa ma bardzo rozległą tradycję, jednakże daleko tu do zgody, czy jednorodności stanowisk. Poglądów na temat konfliktu pokoleń jest tyle, ile sposobów rozumienia pokolenia, czy społecznej zmiany.⁶

Stanowisko socjologiczne – generalnie – wyróżnia brak założeń, jakoby konflikt pokoleń był stałą i nieuniknioną cechą relacji międzynarodowych.

Nie każde jednak pokolenie może być „siłą społecznie formującą”.

Najbardziej innowacyjna jest młoda generacja, albowiem wspólnoty pokoleniowe powstają zazwyczaj w latach młodzieńczych, kiedy jednostki są bardzo chłonne, wrażliwe a jednocześnie są krytyczne i refleksyjne.⁷

Żeby móc stwierdzić czy integracja międzypokoleniowa jest możliwa, należy oprzeć się na badaniach prof. Krystyny Szafraniec z UMK Toruń. Chodzi m.inn. o postawy pokoleniowe po zakończeniu II wojny światowej. Urodzeni i wychowani w poststalinowskiej Polsce nie byli tak do końca „dziećmi tamtego systemu”. To pokolenie wyrastało niejako obok rzeczywistości – PRL-u – w gruncie rzeczy było socjalizowane z antycypacją rzeczywistości nowej.

W wieku 30 lat – schyłek PRL-u do najbardziej znaczących rysów badanych – zaliczono, po pierwsze bardzo wyraźne i głębokie „wycofanie zaangażowania w sprawy publiczne”. Dominującym stosunkiem do systemu, była obojętność, znikoma przynależność do organizacji, orientacja na materialny sukces, a jednocześnie zwrot ku rodzinnej wspólnocie.⁸

W wieku 40 lat – to zaawansowany okres transformacji, 40% zmieniło swoje własne pozycje społeczne. Aż 50% ocenia swoje poziomy życia, jako ważne.

---

⁴ dalej: używany zamiennie skrót UTW.

⁵ Autorka artykułu jest inicjatorką powstania UTW w Purdzie i Klewkach jako przedstawiciel Fundacji „Łatwiej Razem” oraz w Droszewie, Lipowie, Bredynkach, Stryjewie i Sadowie w ramach Projektu PO FIO „Nasza Wieś w Naszych Rękach”. Dokumentacja w Fundacji, Olsztyn ul. Gałczyńskiego 1/12.

⁶ M. Ossowska, Koncepcja pokolenia, Studia Socjologiczne 1993, nr 2. Zob.: W. Wrzesień, Relacje międzypokoleniowe a rodzina, Roczniki Socjologii Rodziny, T XII Pozna 2000.

⁷ K. Szafraniec – Z perspektywy socjologicznej nie ma konfliktu pokoleń. Kwartalnik Myśli Społeczno-Pedagogicznej – Teraźniejszość Młodego Pokolenia. Wyd. TWP, Dolnośląska Szkoła Wyższa Edukacji. Numer specjalny 2000. Wrocław 2000.

⁸ K. Szafraniec – Jak wyżej s. 29-47.

Dokonyuje się polaryzacja społeczna. (biedni – biednieją, bogaci – bogacą się jeszcze bardziej). Charakterystyka całego tego pokolenia dowiodła, że jest ono całkiem nieźle przygotowane do funkcjonowania w nowej rzeczywistości.⁹

Młode Pokolenie

To obywatele w wieku 18-21 lat (biologiczne dzieci naszych czterdziestolatków) w większości uczące się (67%) i w większości dziewczyny. Wyłaniają się wówczas 4 grupy – młode wilki, (38%) etosowcy (28%), pustaki (7%) i szare myszy (27%).

Znamienna jest ta liczebność. (badania prowadzone na próbie urodzonych w latach 1952-1957 – pierwszy raz w 1972, następne 1987-1988 a następnie 1998-2000)

Po pierwsze ma miejsce absolutna zgodność w pojmowaniu sukcesu. Obydwa pokolenia zgadzają się, że tym czymś, czemu warto poświęcić własną aktywność i zaangażowanie jest sukces a po drugie obydwie pokolenia nie godzą się na minimalizm życiowy – akceptują zasadę bycia aktywnym, robienia czegoś ze swoim życiem.

Wszystkie te kwestie nie ujawniają ani poczucia ani konfliktu pokoleń. To, że młode pokolenie w sferze podstawowych preferencji wartości i dążeń życiowych, nie zdradza znaczących różnic w stosunku do pokolenia rodziców, nie oznacza wewnętrznej jednorodności pokoleń.

Obydwie generacje są wewnętrznie zróżnicowane a czynnikiem głównym różniącym jedno i drugie pokolenie jest poziom wykształcenia a tym samym zajmowany status społeczny. Im wyższy status społeczny, tym bardziej pozytywny stosunek do zmian systemowych, tym lepsze samopoczucie w systemie, lepsza sytuacja materialna, i lepsze warunki życia a tym samym większa dojrzałość polityczna. Tym lepsze widzenie przyszłości własnej i dzieci. Wewnątrzpokoleniowe zróżnicowania nie mają zatem charakteru pokoleniowego, lecz są związane z pozycją zajmowaną przez jednostkę w społecznej strukturze. Zjawisko to otrzymuje miano: „harmonii międzypokoleniowej w służbie społecznej zmiany”. W obydwu pokoleniach ma miejsce powszechna niemal akceptacja wartości sukcesu.

Oba pokolenia opowiadają się za gospodarką rynkową i za gwarantującą wolność, demokracją. Tylko droga do dochodzenia do dobrobytu i pozycji społecznej są odmienne w zależności od bycia w danej grupie:

- a) przede wszystkim inteligencja, część nowych przedsiębiorców,
- b) pracownicy umysłowi, znaczna część robotników wykwalifikowanych, bezrobotnych, część chłopów,
- c) przede wszystkim robotnicy niewykwalifikowani, część chłopów i bezrobotni.

Jak na tym tle budować integrację społeczeństwa. Jaką rolę wśród tych postaw odgrywać może najstarsze trzecie pokolenie. Gdzie są tutaj nasi emeryci i pozostające w różnych układach ekonomicznych najstarsze pokolenie,

Czy jest możliwa solidarność, integracja międzypokoleniowa wszystkich obecnie żyjących pokoleń. Kto ma jakie zadanie do spełnienia. Bo wszystkie te zmiany chociaż spokojnie przyjęte to okupione wieloma kosztami.

Koszty te i częściowe zagubienie młodzieży, która ucieka od niejasnej dla niej do końca rzeczywistości w patologię, agresję, szpan lub bardzo chętnie za granicę. Jak teraz wytłumaczyć i co zrobić, aby młodość i młodzież nie stawał się marginesem. Pograżeni w anomii społecznej tak że nikt nie mówi dziś o etyce społecznej i moralności codziennych zachowań. Być może te zjawiska będą naszym udziałem już niedługo. Okazać się może bowiem, że pokonać trzeba nie tylko opór materii społecznej (postępujące bezrobocie szczególnie wśród młodych i 50+, brak funduszy na mieszkania, brak mieszkań socjalnych,

---

⁹ K. Szafraniec :tamże , s. 37

silna konkurencja) ale i mentalnej (pokonać własne wyobrażenie o prostej, nie wymagającej osobistego wysiłku i zaangażowania w drodze do sukcesu)¹⁰

Jak spojrzymy na historię wyżej rozwiniętych społeczeństw – to problemy te nie są obce młodym pokoleniom. Ale praca nad tym konieczna jest już teraz. Bardzo wielką rolę mogą odegrać w tym też właśnie starsze pokolenia.

Zanim podejmę problem integracji międzypokoleniowej warto przypomnieć stadium poprzedzające – więź wielopokoleniową.

Biorąc pod uwagę te problemy, należy stwierdzić, że wzrasta znaczenie więzi wielopokoleniowych.¹¹ Stosunki rodzinne w więcej niż w 2 pokoleniach są coraz ważniejsze dla jednostki i rodzin.

Na początku XXI wieku te wielopokoleniowe więzi nie tylko się wzmacniają ale w niektórych przypadkach zastępują funkcje rodziny dwupokoleniowej.

Dziadkowie, pradiadkowie, wujowie, ciotki, kuzyni stają się źródłem wsparcia dla dzieci w przejściu do wieku dojrzałego. W przypadku braku biologicznych poszukuje się „dziadka z wyboru” wśród obcych ludzi.

Obecnie w wyniku słabej płodności w późnych latach XXI wieku nastąpi „niedobór” wsparcia rodzinnego dla tych, którzy osiągną wiek emerytalny w 2030 roku. Należy spodziewać się, że powstanie wówczas wiele rodzajów rodzin przybranych, zapewniających w przyszłości starszym ludziom sieć powiązań rodzinnych. W konsekwencji rodziny przybrane podniosą poziom więzi rodzinnych między pokoleniami, stając się źródłem wsparcia w trudnych sytuacjach co może się w pewnym stopniu rekompensować niski przyrost naturalny.

Obecnie odnotowujemy coraz bardziej długie lata wspólnego życia pokoleń, oraz większe natężenie „współżycia międzypokoleniowego”.

Coraz starsi rodzice i dziadkowie przyczyniają się do stabilności i funkcjonowanie rodziny. Członkowie starszego pokolenia będą również w coraz lepszej kondycji psychicznej i fizycznej. Już teraz badania pokazują, że ludzie w wieku 50-70 - lat żyjący w społeczeństwach Zachodniej Europy, w większości nie cierpią na żadną chroniczną chorobę, uprawiają sport, prowadzą samochody, wyjeżdżają regularnie na wakacje, korzystają z usług fryzjera, kosmetyczki, masażyści są aktywni towarzysko, działają w różnych komitetach i stowarzyszeniach. Część z nich nie mogąc pogodzić się z perspektywą starzenia, walczy ze starością za pomocą operacji plastycznych, zastrzyków.

Aktywny tryb życia to nowa formuła przeżywania późnego wieku, propagowana na całym świecie.

Wśród potencjalnych negatywnych skutków konsekwencji wydłużonych lat wspólnego życia pokoleń a w związku z tym nowego charakteru relacji między pokoleniami, należy wymienić konieczność zapewnienia dłuższego okresu wsparcia i opieki nad starszymi członkami rodziny.

Dziadkowie realizują określone funkcje we współczesnych rodzinach i przyczyniają się przez to do solidarności międzypokoleniowej i ciągłości rodziny.¹²

Z powodu wzrostu niestabilności małżeństw i rozwodów zaczyna wzrastać znaczenie związków wielopokoleniowych.¹³

Joanna Moorhead podaje, że 64% rodzin brytyjskich z pracującymi rodzicami korzysta przynajmniej z częściowej pomocy babć i dziadków w opiece nad dziećmi, natomiast 36% babć pracuje także dodatkowo.¹⁴

¹⁰ K. Szafraniec. Z perspektywy socjologicznej s. 46.

¹¹ M. Bieńko – Znaczenie więzi wielopokoleniowych. PROBLEMY OPIEKUŃCZO WYCHOWAWCZE Nr 9 r. 2007, str. 3-11 Warszawa

¹² M. Biedroń, Funkcje opiekuńcze rodziny wielkomiejskiej Kraków 2006. Wyd. Impuls.

¹³ Porównaj: D. Gebus. Rodzina. Tak ale jaka. . Warszawa 2006. Wyd. Akademickie „Żak”, A. Kwak, Rodzina w dobie przemian. Warszawa 2005, Wyd. Akademickie „Żak”

¹⁴ J. Moorhead, Babcie na kontrakcie, Forum 2007. Nr. 39.

Instytucja babć i dziadków popularna jest bardzo mocno w wielu krajach. W Ameryce babcie pobierają nawet za opiekę pieniądze (około 20%). Zjawisko to jest popularne szczególnie w rodzinach o niskich dochodach. Dla wielu Amerykanów więzi międzypokoleniowe są ważniejsze niż dwupokoleniowe.

Aldona Żurek badając siłę więzi łączących osoby usamodzielnione życiowo z krewnymi, stwierdza, że związki z dziadkami i innymi krewnymi tworzącymi rodzinę ocenić można jako neutralną życzliwość. Porównuje ich bliskość do kolegów z pracy, czy znajomych, co świadczy, że uczestnictwo w życiu rodziny staje się tak samo kwestia wyboru, jak udział w grupach rówieśniczych.¹⁵

Postępująca indywidualizacja sprawia, że przedstawiciele rodzinnych pokoleń żyją a właściwie mieszkają razem, jednak wiodą w rezultacie osobne zindywidualizowane życie.¹⁶

Obok rodziców, którzy nadal są podstawowym źródłem przekazu wartości, norm i zasad życia społecznego, widoczny jest duży wpływ środowiska rówieśniczego oraz mediów na kształtowanie się zachowań młodego pokolenia.¹⁷ Założenie rodziny staje się kwestią wyboru, który zależy od aktualnych indywidualnych potrzeb i pragnień ludzi a nie społecznym nakazem, który trzeba wypełnić aby być społecznie akceptowanym.¹⁸

Socjologowie nazywają naszą epokę czasem słabych więzi.¹⁹

Rodziny się zmieniają, ale to nie oznacza spadku jej znaczenia. Trzeba je tylko wspierać i to rola trzeciego wieku. W niektórych środowiskach dzieci bardzo szybko dorównują a nawet przerastają intelektualnie dorosłych. Wpływa to na autorytet opiekunów, przedstawicieli różnych pokoleń rodzinnych. Z drugiej strony w pokoleniu dziadków obserwuje się ostatnio zarówno w Polsce jak i na świecie niezwykłą popularność Uniwersytetów Trzeciego Wieku czyli organizowanych wykładów z różnych dziedzin czy dla ludzi w wieku emerytalnym. Dofinansowywane z budżetu ośrodki terapii ruchowej, zapewniają starszym ludziom możliwość rekreacji na najwyższym poziomie.

Babcie i dziadkowie pragną być partnerami swoich dzieci i wnuków w różnych płaszczyznach życia ale nie tylko.

W ramach realizacji Projektu „Nasza wieś w naszych rękach” autorka ma przyjemność realizować zajęcia na 4 Uniwersytetach III Wieku w Gminie Biskupiec, oraz jako zadanie społeczne Fundacji, patronować 2 UTW założonym w 2010 r. w Gminie Purda.

Współczesne społeczeństwo stało się pluralistyczne właśnie dlatego, że w pewnym okresie zamieszkało w każdym państwie wielu przedstawicieli rozmaitych narodowości, którzy przynieśli ze sobą cały bagaż własnych tożsamości, obyczajowości i zasad życia.

Ogromne znaczenie mają małżeństwa mieszane, które pomagają we wzajemnym przenikaniu kultur, wartości lub kultywowanie dwukulturowości, co tylko ludzi ubogaca. Dlatego tak ważna rola przypada znowu kontaktom międzypokoleniowym, zaistnienia i pomocy w tym miejscu wszystkich trzech pokoleń a także przenoszenie wzajemne do innych kultur nowych wartości.

Po pewnym czasie zachłystnięcia się światem globalnym, zaczynają się odzywać potrzeby indywidualizacji, znajomości swoich korzeni, swoich przodków, pojawiają się chęci udowodnienia swojej tożsamości. Jest to zjawisko bardzo cenne i pocieszające, że zaczynamy rozumieć co to jest wielorakość, wielorakość kultur w jednym państwie, że Unia to nie zagrożenie dla naszej kultury, obyczajów czy wartości, ale sposób na wspólne

---

¹⁵ A. Żurek: Relacje zachodzące pomiędzy osobami samodzielnymi życiowo a ich rodzinami pochodzenia, Roczniki Socjologii Rodziny. T.XVI, 2005 s. 81-93.

¹⁶ Ch. Delsol, Jak dzisiaj przekazywać wartości, Wyd. Znak 2005 r, nr. 2

¹⁷ Porównaj: D. Gebus, Rodzina tak ...

¹⁸ M. Bieńko: Znaczenie więzi wielopokoleniowych. PROBLEMY OPIEKUŃCZO WYCHOWAWCZE Nr 9 r. 2007, str. 3-11

¹⁹ Z. Bauman: Płynna ponowoczesność. Kraków 2006, Wyd. Literackie.

gospodarowanie, wspólną ekonomię z zachowaniem samoistności i suwerenności każdego narodu.²⁰

Szacunek, tolerancja, współpraca – jako podstawowe wyznaczniki współistnienie współczesnego świata a tym samym podstawy wychowania, powinny być przez wszystkie pokolenia wyznawane, Są to znaczące również podstawy integracji międzypokoleniowej również.²¹

Czy i dlaczego konieczna jest integracja międzypokoleniowa?

Konieczna i nieodzowna z podstawowego powodu – wychowanie współczesne nowych pokoleń jest wychowaniem wielokulturowym. Jesteśmy członkami Unii Europejskiej i nadrzędnym celem będzie edukacja regionalna a następnie globalna. Współczesny człowiek, obywatel, przeżywa obecnie wielkie rozterki – w jaki sposób mimo wszystko zachować stare porządki, zwyczaje, przyzwyczajenia swoich rodziców i dziadków. Jak pozostawać w zgodzie z nimi, przestrzegać ich a odnaleźć się i wpasować w życie obecne, dobre i złe przykłady płynące z dnia codziennego. To jest dylemat, z którym spotyka się tzw. III pokolenie i to najmłodsze – pierwsze, bo nie wie czy może wszystkiego wymagać. Drugie - co będzie bardziej opłacalne w jakich warunkach szybciej zrobi karierę. Wielorakość tych problemów jest sztucznie trudną, albowiem od dawna już pluralizm kulturowy jest nieusuwalną cechą rzeczywistości.²²

Szybkie przemiany powodują coraz większe różnice między pokoleniami, ważne zatem są możliwości formy kontaktów między pokoleniami zarówno w kraju jak i za granicą.

Pokolenia zapewniają nie tylko ciągłość historii, pozycji, religii, kultury, ale też w nich dokonuje się to co najważniejsze – rozwój człowieka. Patrząc historycznie na naszą przeszłość to właśnie rodziny wielopokoleniowe zamieszkujące razem lub w bardzo niewielkiej odległości od siebie, tworzyły specyficzną atmosferę wspólnoty, przeżywania, przenikania się wzajemnie. Znajomość wszystkich problemów tylko wzmacniała wspólnotę, podtrzymywała dobre więzi. Szczególnie ważne było wspólne bardzo długie przebywanie dziadków i wnuków, którzy mogli przekazywać ogromną wiedzę swoich przodków a szczególnie wiedzę życiową, religijność a nade wszystko zasady codziennego postępowania, wręcz rytuałów. Wiele spraw było idealizowanych, ale podtrzymywanie lub kształtowanie autorytetów było nieodzownym elementem kształtowania młodego pokolenia.²³ Ta trwałość dawała „prawo” do decydowania często o losach pokoleń. Dziadkowie tworzyli obraz pożądany, niekoniecznie taki jaki był naprawdę.

Połowa XX wieku a szczególnie II Wojna Światowa przynosi ogromne zmiany nie tylko na mapach geograficznych Europy ale powoduje zmiany nieodwracalne w rodzinach. Wiele rodzin wielopokoleniowych będących podstawą tamtej struktury społecznej po prostu przestało istnieć. Wyginęli, zostali rozproszeni – pozostali w miejscach tych do których wygnała ich wojna, nigdy nie połączyli się ponownie. Zmiany społeczne, gospodarcze w wielu państwach po wojnie spowodowały wędrowkę ludzi ze wsi do miast w poszukiwaniu domostw, ziemi i pracy. Powodowało to zerwanie więzi międzypokoleniowych, sąsiedzkich a przede wszystkim ograniczyło kontakty i dłuższe przebywanie w rodzinie podstawowej, - rodziców i dzieci. Struktura rodziny ulega dużemu rozkładowi.²⁴

Komunikacja międzypokoleniowa została zerwana a porozumienie było możliwe tylko częściowo. Zmianie ulega pojęcie tradycyjnej rodziny, powstają rodziny zrekonstruowane,

---

²⁰ T. E. Olearczyk, Formy kontaktów międzypokoleniowych w społeczeństwie pluralistycznym a wychowanie religijne. *Paedagogia Christiana*, nr. 2/10/2002. S. 61-62.

²¹ U. Klajnson, Szacunek, tolerancja, współpraca – jako wyznaczniki współczesnego wychowania katolickiego. *Paedagogia Christiana*, nr. 2/10/2002. S. 16.

²² Podaje za: U. Klajnson – Szacunek, Tolerancja ..... Oraz: Z. Kwieciński – Pluralizm – pedagogiczna szansą czy brzemieniem. W: *Pedagogika ogólna. Problemy aksjologiczne*. Red. T. Kukołowicz, Wyd. KUL Lublin 1997.

²³ T. E. Olearczyk, Formy kontaktów międzypokoleniowych w społeczeństwie pluralistycznym a wychowanie religijne. *Paedagogia Christiana*, nr. 2/10/2002. S. 63.

²⁴ Porównaj: W. Wrzesień, Relacje międzypokoleniowe a rodzina. *Roczniki Socjologii Rodziny*, T. XII, Poznań 2000.

samotne matki i ojcowie wychowują dzieci. Za praca wyjeżdżają rodzice, czasami dzieci, żeby utrzymać rodziny. Wszystko to powoduje, że ulegają zmianie kontakty międzypokoleniami.²⁵ Różnorodność struktur rodzin ma wpływ na kształtowanie tych kontaktów lub ich całkowite zerwanie. W tym zabieganiu rodziców nie mających czasu dla swoich dzieci, ogromną rolę zaczynają odgrywać różnego rodzaju media (komputer, internet, tel. Komórkowy) dają bowiem większą szansę porozumienia się z rodzicami. To są problemy bardzo ważne. Pozostają lub zaczynają być sobie obcy, ludzie bardzo bliscy – członkowie rodzin. W tym miejscu mamy ogromny popyt na starsze pokolenie, które chociaż w części może zastąpić rodziców.

Jak wcześniej zauważono przestały, dominować rodziny wielodzietne i prawie istnieć wielopokoleniowe, w których ktoś dorosły był zawsze obecny w domu i mógł się opiekować dziećmi. Dzisiaj dodatkowo dominują rodziny dwupokoleniowe, ale często rekonstruowane pochodzące z dwóch różnych rodzin (dzieci twoje, moje, nasze)²⁶ Wszystko to powoduje odejście od tradycyjnego wizerunku powinności matki i ojca wobec dzieci. Edukacja rodziców jest bardzo konieczna, aby nie powielaly gotowych wzorców. Bardzo duże znaczenie ma tutaj III pokolenie, oferujące pomoc i wzajemną edukację – co będzie powodowało większą integrację międzypokoleniową. Wbrew powracającym bowiem, co pewien okres opiniom, o schyłku instytucji małżeństwa i rodziny, te dwie podstawowe struktury życia społecznego, zachowują swoje znaczenie i atrakcyjność także dla młodego pokolenia Polaków. Wśród upragnionych wartości, które pragnie się zdobyć w życiu, poczesne miejsce zajmuje udane małżeństwo i szczęśliwa rodzina.²⁷ Pomoc w utrzymaniu lub zdobyciu tych wartości może starsze pokolenie, jeśli istniała będzie między nimi solidarność i integracja międzypokoleniowa.

UTW jako forma kształcenia i aktywizacji ludzi starszych

Dominującym problemem ludzi starszych w tym regionie okazała się ich bardzo wczesna emerytura z powodu upadających zakładów, szczególnie PGR, bardzo duże bezrobocie a tym samym konieczność samotnego zmierzania się z tymi problemami.

Uniwersytety Trzeciego Wieku zyskały więc popularność jako instytucje edukacyjne dla osób starszych.

UTW to placówka, której celem jest działalność na rzecz poprawy jakości życia osób starszych a szczególnym zadaniem jest aktywizacja i wykorzystanie potencjału – jakim jest wiedza, umiejętności i doświadczenia życiowe ich członków dla społeczeństwa.

UTW są miejscem spotkań z podobnymi osobami, które muszą stawiać czoła wielu problemom życia codziennego, a szczególnie problemowi braku akceptacji ze strony młodych.

Po latach wychowywania dzieci i współuczestnictwie w wychowywaniu wnuków, niekiedy utracie współmałżonka i znajomych, nadmiar czasu może być bardzo szkodliwy. W takim przypadku nowa pasja staje się balsamem dla zbolącej duszy, pozwala ponownie otworzyć się na świat i zaakceptować go takim, jakim się stał. Wielu seniorów jest wciąż sprawnych, nie znosi beczynnego siedzenia w czterech ścianach, potrzebuje pretekstu do wyjścia z domu.

Przemiany ekonomiczne, gospodarcze, postęp techniczny i ekonomiczny sprawiły, że to właśnie ta grupa polskiego społeczeństwa, ludzi w III wieku najmniej zyskała na tych przeobrażeniach jakie dokonywały się na świecie i w Polsce w ostatnich latach²⁸.

W efekcie tego pozostają na dzień dzisiejszy dla nich niezaspokojone takie potrzeby jak:

²⁵ Porównaj: P. Szukalski, Co łączy pokolenia. Więzy międzypokoleniowa z perspektywy polityki społecznej. *Pedagogika Społeczna* nr 10/2010 s. 7-11. Też: T.E. Olearczyk, *Formy kontaktowe* s. 64.

²⁶ A. Pobjewska, *Edukacja Rodziców. Szkoła komunikacji międzypokoleniowej*. s. 168.

²⁷ B. Mierziński, *Pedagogizacja małżonków*, *Paedagogia Christiana* 1(5) 2000, s. 189.

²⁸ zob: E. Trafiałek, *Polska starość w dobie przemian*. Katowice 2003.

- potrzeba samokształcenia i doksztalcania,
- potrzeba poznawania środowiska,
- potrzeba poszerzania wiedzy i umiejętności,
- potrzeba wykonywania społecznie użytecznych działań,
- potrzeba bycia uznanym za część społeczeństwa, grupy,
- potrzeba wypełnienia wolnego czasu,
- potrzeba utrzymywania więzi towarzyskich,
- potrzeba stymulacji psychicznej i fizycznej,
- także możliwość realizacji młodzięczych marzeń, które były dotychczas nie do pogodzenia z życiem zawodowym i obowiązkami wobec rodziny,
- akceptacja i kontakt z rzeczywistością
- kontakty społeczne
- nadrabianie zaległości i kompensacja.²⁹

Celem Uniwersytetu jest wyjście naprzeciw potrzebom osób, które zakończyły karierę zawodową, poprzez stworzenie możliwości udziału w procesie edukacyjnym, realizacji osobistych zainteresowań, utrzymaniu sprawności psychicznej i fizycznej a także życiu kulturalnym i społecznym danego środowiska. UTW powinno ułatwiać kontakty z instytucjami takimi jak służba zdrowia, ośrodki kultury, ośrodki rehabilitacyjne i, angażować słuchaczy na rzecz otaczającego ich środowiska, podtrzymywać więzi społeczne i komunikację międzyludzką wśród całej grupy seniorów. Drogą do realizacji tych zadań jest edukacja, która może spełniać wiele funkcji takich jak: ćwiczenie umysłu, integrowanie środowiska osób starszych ze sobą, jak również z innymi pokoleniami, przeciwdziałanie osamotnieniu, zapobieganie marginalizacji i wykluczaniu ludzi starszych.

Słuchaczami UTW w większości są kobiety, które uczestniczą na zasadzie dobrowolności i określane są jako studenci UTW lub słuchacze. Mają wykształcenie formalne na średnim, wyższym lub podstawowym poziomie. Poprzez fakt uczestnictwa w UTW stanowią bardzo szybko swoistą elitę osób starszych, dla których ważny jest jeszcze cel, taki jak indywidualny rozwój, mimo osiągniętego wieku.

Jeżeli chodzi o wymagania formalne, głównie wiek, czy też kryteria naboru, to jest to zależne od poszczególnych ośrodków i modeli ich funkcjonowania. Zróżnicowanie kryteriów naboru uwarunkowane jest możliwościami finansowymi oraz charakterem danego uniwersytetu.

Praktykuje się rozmowy kwalifikacyjne, biorąc także pod uwagę osobiste aspiracje i zainteresowania poszczególnych kandydatów, ich aktywność, chęć działania na rzecz placówki i oczekiwania względem niej. Wiek osób przyjmowanych jest zróżnicowany, zazwyczaj powyżej 40 lat. Niektóre uniwersytety przyjmują osoby bez żadnych ograniczeń, inne ograniczenia te stosują.

Krótką historia UTW w Europie

Warto zaprezentować historie UTW w niektórych krajach, ponieważ często trudno jest oddzielić instytucje edukacyjne przeznaczone dla ogółu dorosłych od tych, których programy skierowane są do seniorów. Często bowiem jedne wyrastają z drugich.

Francja - uniwersytety trzeciego wieku zaczęły otwierać się dla ludzi w średnim wieku i młodszym. Inicjatywa tworzenia instytucji edukacyjnych dla seniorów zazwyczaj wychodziła od pojedynczych osób lub małych grup. Rzadziej pomysłodawcą tego typu działalności były władze państwowe czy samorządowe.

Początki powstania UTW – sięgają 1972 roku, Uniwersytet w Tuluzie i jego twórca Pierre Vellas, który centrum uwagi poświęcił na rzecz pomocy ludziom starszym. Stawiał on sobie trzy główne cele:

---

²⁹ B. Bugajska (red.) Życie w starości. Szczecin 2007.

- intelektualny i administracyjny potencjał uniwersytetu powinien być wykorzystywany dla kształcenia ludzi starszych

- UTW powinno być instytucją, która będzie prowadzić badania gerontologiczne

- rolę społeczną winno być umożliwianie wymiany kulturalnej między pokoleniami, celem podtrzymywania sprawności a tym samym zapobiegania, szybkiemu starzeniu się ludzi,

UTW osadzone w Uniwersytetach, mogły łatwiej kontynuować swoją działalność ze względu na zabezpieczenie personalne i materialne i dlatego miały mocne podstawy do instytucjonalizacji. Obecnie idea kształcenia we francuskich UTW zmieniła się w koncepcję dla wszystkich grup wiekowych, co przyczynia się do szeroko rozumianej wymiany międzypokoleniowej.

Wielka Brytania - idea UTW trafiła do Wielkiej Brytanii w 1981 r.³⁰. Naukowcy z Cambridge stworzyli model nieco odmienny od francuskiego, zakładającego zależność organizacji od uniwersytetów. Model brytyjski, nazywany też modelem Cambridge, został oparty na samopomocy i pomocy wzajemnej słuchaczy. Seniorzy sami organizują zajęcia, wykorzystując własną wiedzę swoich członków. UTW w Wielkiej Brytanii może być założony przez każdą osobę, w zależności od potrzeb danej grupy lub środowiska. Liczą one od kilkunastu członków do kilkudziesięciu. Oferta edukacyjna jest zróżnicowana: wykładane są zarówno przedmioty akademickie, ale także prowadzone są zajęcia praktyczne. Program w znacznej mierze zależy od tego, czym interesują się studenci i jakie posiadają umiejętności.

Niektóre uniwersytety współpracują ze szkołami wyższymi, większość jednak pozostaje zupełnie niezależnymi ośrodkami kształcenia ludzi starszych, spełniającymi oprócz funkcji poznawczych również integracyjne i terapeutyczne. Słuchaczami brytyjskich UTW są przede wszystkim kobiety, osoby będące na emeryturze, posiadające wykształcenie średnie lub wyższe, reprezentujące klasę średnią. Zajęcia prowadzone na niektórych UTW odbywają się w wynajętych pomieszczeniach, są również takie UTW które organizują zajęcia w prywatnych domach swoich słuchaczy. Odnośnie poziomu wykształcenia, czy wieku słuchaczy, brytyjskie uniwersytety nie stawiają formalnych wymagań. Realizowanie zasady samopomocy (self-help) umożliwi uniwersytetom niezależny rozwój. Dofinansowanie ich działalności przez rząd dotyczy jedynie wybranych programów.

Początek ruchu UTW w Portugalii datuje się na rok 1993. UTW nie są tutaj formalnie połączone z uniwersytetami regularnymi. Zajęcia realizowane są z różnorodnych tematów: socjologii, teologii, historii, lektoratów języków obcych i literatury. Organizowane są również wycieczki i zajęcia ruchowe. Szczególnie duże znaczenie nadaje się zajęciom artystycznym, zwłaszcza rękodziełu. Programy zajęć dostosowane są do różnorodnych potrzeb starszych Portugalczyków.

W Hiszpanii począwszy, od roku 1978, podjęto się opracowania planu rozszerzenia koncepcji UTW. A tym samym Hiszpania jako pierwsza włączyła tę inicjatywę do narodowego systemu edukacyjnego.

Obecnie ruch Uniwersytetów Trzeciego Wieku w Hiszpanii posiada cechy wynikające z zasad funkcjonowania społeczeństwa obywatelskiego, a w rozwoju ruchu, podobnie jak w innych państwach zaznacza się różnorodność celów i sposobów działania wynikająca z uwarunkowań lokalnych. Większość współczesnych hiszpańskich uniwersytetów, oparta jest na modelu samopomocy. Uczestnicy spotykają się w swoich domach, sami także prowadzą wszystkie zajęcia. Prace administracyjne wykonują również słuchacze uniwersytetu. Nie ma stałej siedziby uniwersytetu, dlatego nie ponosi się kosztów związanych z wynajmowaniem i użytkowaniem pomieszczeń³¹.

Austria to kraj posiadający bogatą tradycję kształcenia dorosłych. Kształcenie seniorów w Austrii nie jest bowiem oparte ani na francuskim ani też na modelu brytyjskim.

---

³⁰A. Maklakiewicz, Edukacja ustawiczna w ujęciu brytyjskim. Biblioteka Edukacji Dorosłych, Tom 36, Radom 2006.

³¹ Zob. Edukacja dorosłych w wybranych krajach Europy. Red. E. Przybylska, Biblioteka Edukacji Dorosłych Tom. 18, Warszawa 2000.

Pod koniec lat 70. ułatwiono seniorom podejmowanie studiów uniwersyteckich najczęściej jako wolnym słuchaczom. Studia mogli podjąć również seniorzy nie posiadający matury. Studiującymi seniorami określano kobiety od 40, a mężczyzn od 45 lat. UTW w Austrii to faktycznie stowarzyszenia studiujących starszych studentów na regularnych uniwersytetach.

Niemieckie UTW najczęściej połączone są z uniwersytetami. Programy nauczania są przygotowywane przez profesorów akademickich, a metody kształcenia dostosowane do specyficznych potrzeb osób starszych. W Niemczech funkcjonują różne typy placówek dla seniorów. Pełnią one funkcję edukacyjną i integracyjną. Do tego rodzaju instytucji należą: uniwersytety ludowe, centra szkoleniowe, akademie dla seniorów, otwarte dla wszystkich grup wiekowych placówki szkolnictwa wyższego³².

Celem szwedzkich Uniwersytetów Trzeciego Wieku jest dostarczenie ludziom w wieku emerytalnym bodźca intelektualnego. Strukturalnie nie są one bezpośrednio związane z uniwersytetami, lecz należą do placówek określanych mianem uniwersytet ludowy³³.

W krajach skandynawskich początkowe oferty dla osób starszych w ramach oświaty dorosłych zostały w dużej mierze zastąpione przez specjalistyczną ofertę dla seniorów.

Podobnie duńskie UTW to głównie takie, które są stowarzyszone z uniwersytetami, ale zarządzane i prowadzone przez wolontariuszy i należą do placówek określanych jako uniwersytety ludowe.

UTW w Polsce

Polska tradycja UTW nie odbiega zasadniczo swoimi formami pracy, od ruchu światowego. W Polsce UTW funkcjonują przeszło 30 lat a pierwszy powstał w roku 1975 w Warszawie.

Polska była trzecim krajem na świecie (za Francją i Belgią), w którym rozwinął się ruch Uniwersytetów Trzeciego Wieku jako forma kształcenia przez całe życie³⁴. Obecnie występują oba typy uniwersytetów równolegle, jednak zaznacza się przewaga uniwersytetów drugiego typu, tych luźno związanych z wyższymi uczelniami, powoływanych najczęściej przez stowarzyszenia prowadzące działalność popularno-naukową oraz kulturalno-rekreacyjną³⁵.

O wiele lepiej przyjęła się ta brytyjska odmiana uniwersytetu na świecie. Według tego modelu również w Polsce powstaje obecnie większość UTW, szczególnie w małych miasteczkach i na wsiach.

Uczestnicy sami decydują o programie i sposobie jego realizacji.

Uniwersytety Trzeciego Wieku w Gminie Purda i Biskupiec

Różnorodność form pracy związana jest z bogatą ofertą tematyczną proponowanych zajęć w Uniwersytetach Trzeciego Wieku analizowanych na terenie gminy Purda i Biskupiec³⁶. Wszystkie one spełniają warunki do tworzenia podstaw integracji międzypokoleniowej a nawet społeczeństwa obywatelskiego.³⁷

UTW Klewki

Powołany Uniwersytet Trzeciego Wieku przy filii Gminnej Biblioteki Publicznej w Klewkach, obecnie działa już jako samodzielne stowarzyszenie, zarejestrowane w rejestrze Starosty Olsztyńskiego. Jest ten Uniwersytet szczególnie, ze względu na środowisko, strukturę ludności i infrastrukturę.

---

³² Uniwersytety Powszechne (Ludowe), W RFN, Red. N. F. B. Greger. Biblioteka Edukacji Dorosłych, Tom. 2, Toruń 1994 oraz H. Solarczyk, Andragodzy w Niemczech w systemie edukacji ustawicznej. BED Tom. 23 Płock 2002.

³³ Zob. M. Dziubińska-Michalewicz, Starsza generacja w Szwecji na tle innych krajów. Polityka społeczna 1996 nr 1.

³⁴ B. Szatur-Jaworska, P. Błędowski, M. Dziegielewska, Podstawy gerontologii społecznej. Oficyna Wyd. ASPR – J. R. Warszawa 2006, s. 169.

³⁵ Op. cit. s. 171

³⁶ Stan liczbowy członków. Gmina Purda: Klewki 22; Purda 24; Gmina Biskupiec: Lipowo 12, Droszewo 16, Stryjewo 12, Sadowo 14. Ogólna liczba członków 100. Źródło: dokumentacja Fundacji.

³⁷ Zob. Edukacja dorosłych w dobie globalizmu. Red. E. A. Wesołowska. BED. Tom 25, Warszawa – Płock 2002.

Do roku 1992/3 we wsi Klewki funkcjonowało Państwowe Gospodarstwo Rolne. Po likwidacji PGR wieś została pozbawiona działalności kulturalnej a także funduszy na rozwój infrastruktury społecznej. Pozostał jedynie zespół sportowy, który bez odpowiedniego wsparcia finansowego i społecznego, nie miał większego wpływu na aktywność mieszkańców.

Brak tradycji, likwidacja szkoły, domu kultury, spowodowała kompletne zaniechanie działalności kulturalnej i społecznej mieszkańców.

Podejmowane pojedyncze działania nie przynosiły określonych efektów. Przyjmowanie w poprzednim okresie gotowych rozwiązań i sposobów działania spowodowało zanik zaangażowania i wiary we własne możliwości. Zaistniałe po transformacji podziały polityczne, spowodowały dalszą dezintegrację społeczności lokalnej. Utrata pracy i brak dalszych perspektyw zawodowych, były dodatkowym ogranicznikiem włączania się mieszkańców do rozwiązywania problemów środowiska wiejskiego.

Powstanie UTW wyzwoliło u części mieszkańców przekonanie, że własną aktywnością mogą stworzyć sobie lepsze warunki funkcjonowania i realizacji własnych potrzeb, jak nauka podstaw korzystania z komputera, dbałość o zdrowie, aktywność fizyczna, głównie jednak jedność społeczeństwa lokalnego.

Po wstępnym okresie realizacji własnych potrzeb i celów, członkowie stowarzyszenia wyszli z propozycją szerszego uczestnictwa w życiu wsi oraz działań na jej rzecz. Programy, takie jak wieczornica z okazji 660 rocznicy założenia Klewek, okazały się wielkim wydarzeniem nie tylko kulturalnym ale i społecznym³⁸. Przyszły córki oglądać 70-cio 80-cio letnie matki lub babki na scenie. Zawstydzone, że żyjąc często razem w jednym domu nawet nie wiedziały o takich marzeniach lub zainteresowaniach swoich rodziców.

Znaczący charakter integracyjny mają również okolicznościowe spotkania – Wigilie, spotkania Noworoczne, Mikołaj dla dzieci organizowany przez Seniorów, uroczyste rozpoczęcie roku, czy bale andrzejkowe.

Wigilia dla dzieci i członków UTW w Klewkach wyzwoliła wiele pokładów radości i przekonania, że to wszystko proste jeśli się chce, przyszły wnuki i oglądały swoje babcie jak przygotowały imprezy.

Pokazanie przed innymi mieszkańcami dobrze zorganizowanej, tradycyjnej zabawy andrzejkowej, spowodowało, że grupa w Klewkach poczuła się jednością co do dalszych celów. Po takich spotkaniach słuchacze wyszli topić „Marzannę” w Klewkach. Pomoc wzajemna, nawet i materialna spowodowała powstanie silnej 24 osobowej grupy, która będzie na pewno odgrywać ważną rolę społeczną w środowisku lokalnym wsi Klewki. Już zaistniała jedność obywatelska, która ingeruje w sprawy ważne dla społeczności lokalnej.

UTW w Purdzie to typowa organizacja według modelu brytyjskiego – wzajemna nauka języka niemieckiego (jedna słuchaczka UTW uczy koleżanki) nauka rękodzieła ludowego, oraz obsługi komputera – (członek UTW uczy innych), wieczornice, spotkania towarzyskie i inne. Ponieważ UTW działa przy Gminnej Bibliotece Publicznej, wiele akcji jest prowadzonych wspólnie z pracownikami Biblioteki. Wzajemne uroczystości podnoszą tylko ich poziom. Pomoc w kłopotach dnia codziennego członkom jest rzeczą obowiązkową.

Tak zorganizowana grupa na wsi (w gminie) zaczyna być już zauważalna, a spotkania i rozmowy z władzami Gminy są coraz częstsze. Chciałoby się rzec, że coraz częściej ci ostatni „wizytują” zajęcia, chcąc pozyskiwać przychylność członków. Idea powstania UTW była umieszczana w programach wyborczych do samorządu i Sejmu i chyba ten fakt przyczynił się, że odpowiedź mieszkańców na propozycję powołania UTW była pozytywna. Zamówione wykłady „Mediacje i manipulacje wyborcze” były powodem do szerokiej dyskusji przez cały okres i przyczyniły się do zmian stanowisk względem kandydatów. Od tamtego momentu władze gminne były obecne w czasie spotkań.

---

³⁸ Patrz: www.laťwiejrazem.pl i kronika Fundacji.

Wigilia w Purdzie zgromadziła nie tylko członków UTW ale i ich rodziny, stół wigilijny ozdobiony własnoręcznie wykonanymi gadżetami a potrawy tylko warmińskie. Odbyły się też pierwsze Plenery Malarskie – Purda 2011, a na Wielką Orkiestrę Świątecznej Pomocy wykonano gadżety własnym sumptem na zajęciach z rękodzieła. Gadżety Wielkanocne były sprzedawane przed kościołem, za aprobatą ks. Proboszcza, na cele pomocy osobom najbiedniejszym. Wskazanie w każdej chwili listy osób wymagających wsparcia społecznego nie stanowi problemu. Zorganizowano wyjazd do kina Helios w Olsztynie a następnie do znanego Sanktuarium. Świadczy to o powstaniu grupy, która chce się razem uczyć ale i razem odpoczywać. Na wszystkie imprezy zapraszają swoje rodziny i wnuki oraz sąsiadów.

Członkowie UTW są bardzo aktywni w swojej społeczności lokalnej. Plany przygotowywania kolejnych spotkań, organizowanie obrony przed likwidacją bibliotek filialnych, uczestnictwo w obchodach rocznicowych organizowanych przez władze, są dowodem, że budzi się i tworzy społeczność obywatelska, że czują się już odpowiedzialni za wieś, w której mieszkają, za jej mieszkańców a tym samym swojej rodziny. Niespełna po dwóch latach działalności trudno byłoby już rozmawiać o problemach wsi bez obecności członków UTW. Przedstawiciele są już na każdym wiejskim spotkaniu.

UTW w Stryjewie jest ewidentnym przykładem budzenia się właściwej postawy mieszkańców po okresie stagnacji. Od wielu lat wieś Stryjewe, była bowiem nazywana „sypialnią Węgoju” (wieś obok), bez żadnej organizacji. Zorganizowanie w maju 2011 r. spotkania w ramach projektu „Nasza Wieś w Naszych Rękach”, spowodowało, że mimo oziębłego stosunku do spraw wsi większości mieszkańców, po roku działalności UTW, powstaje na jego bazie Stowarzyszenie Stryjewe³⁹ z bardzo ciekawym programem działania. Są przekonani, że muszą sami zadbać o siebie i swoje sprawy. Kilka osób wierzy, że mogą prowadzić już przedszkole. Myśla jak zabezpieczyć opiekę nad swoimi wnukami.

Mieszkańcy wsi Stryjewe (dawny PGR) przyzwyczajeni do przyjscia lub przychodzenia na „akademie” teraz sami ją przygotowują. Robią wieniec dożynkowy, wygrywają nagrody, ale nie umieją jeszcze potem o nie się upomnieć i dobrze zainwestować. Wreszcie chcą stowarzyszenia i będą wiedzieć jak w nim działać, zgłaszają się do pierwszych konkursów. Do znaczących zajęć, integrujących społeczność lokalną i członków UTW należą te, które dają opiekę i pomoc koleżeńską dla chorych i niepełnosprawnych sąsiadów. Rozdzielanie paczek żywnościowych czy rzeczowych dla ubogich rodzin, stanowi zajęcie bardzo pożyteczne, przede wszystkim bardzo odpowiedzialne. To poczucie możliwości pomocy innym jest bardzo ważne. Jednocześnie przychodzą na te spotkania z wnukami, one dumne oglądają swoje babcie i dziadków przy pracy umysłowej, rekreacji lub po prostu słuchają wykładów. Są pod opieką starszego pokolenia.

Zaczynają rozumieć, że swoje sprawy muszą załatwiać sami. Bez większej aktywności pozostałych mieszkańców, wieś pozostanie odosobniona i nie będzie się rozwijać. Musza obudzić Stryjewe i to już im się częściowo udaje. Włączają do swoich spraw (ciężkich lub bardziej skomplikowanych dorosłych synów lub zięciów.

UTW w Sadowie, stara wieś, sporo rolników, jeszcze więcej mieszkańców, mieszkających tylko w m-cach letnich, Mieszkańcy występują do Fundacji aby pomóc im utworzyć UTW, wówczas zajmą się swoimi sprawami sami, nauką młodych rękodzieła, zrobią zebranie wsi, i to będzie się liczyć. Nie chcą już dłużej czekać, że ktoś za nich coś zrobi, chcą wiele rzeczy robić sami dla siebie, chcą się uczyć i samokształcić wewnątrz swojej grupy. Chcą również zainicjować powstanie klubu dla dzieci. Chcą organizować imprezy okolicznościowe dla innych mieszkańców. Jeszcze ponad rok temu, nie byli zainteresowani⁴⁰ a klub służył tylko do mszy odprawianej raz w miesiącu. W chwili obecnej

³⁹ Kopia dokumentów złożonych w Starostwie, w siedzibie Fundacji.

⁴⁰ Ankiety Projektu PO FIO „Nasz Wieś w Naszych Rękach”

prorowadzony jest już częściowy jego remont. Zgłaszają się osoby zainteresowane rozszerzeniem UTW o wykłady z zakresu prawa, organizacji imprez, loterii, księgowości stowarzyszeń. Skład osobowy prawie na każdych zajęciach, to 10-12 osób dorosłych i ośmioro wnucząt, których nie mają z kim zostawić a chcą być aktywnymi też dla siebie nie chcą być tylko opiekunkami, a jeśli tak to bardziej inteligentnymi, obeznanymi z nowymi trendami.

Chcą nadrobić zaległości i być niezbędnymi innym mieszkańcom na wsi.

UTW w Droszewie.

Działa bardzo dobrze LZS. Chłopaki kopią piłkę, Rodzice jakoś dają sobie radę, ale brakowało im wspólnoty, połączenia, organizacji, która mogłaby być ich wizytówką, dlatego powstał uniwersytet. Są przekonani, że uniwersytet będzie punktem odniesienia do wielu różnych problemów obywatelskich, którymi chcieliby się zajmować takimi jak: ocena działalności władz samorządowych na rzecz wsi, starania o fundusze i inne. Ich spotkania są przemyślane i nie ma w nich spontaniczności. Być może w przyszłości, ale za to myślą o zmianach, które mogą na swojej popegeerowskiej wsi jeszcze wprowadzić.

Bardzo często oferta ich skierowana jest już nie tylko do środowisk osób starszych, ale również zapraszana jest do udziału młodzież⁴¹. W Droszewie chętnie słuchają dobrych wykładów, czekają na nie i po każdym dyskutują. Mają już swojego lidera. Myślą o rejestracji stowarzyszenia.

UTW w Lipowie.

UTW w Lipowie powstawał w dosyć skomplikowanej sytuacji. Pozostali tylko pracownicy PGR-u, brak rolników i tradycji wiejskich. Rozgoryczeni ludzie, pozostawieni samym sobie w chwili likwidacji zakładu. Specjalnie nie widzieli miejsca dla siebie. Ludzie przyzwyczaili się do faktu, że w Lipowie niewiele się dzieje, że nic już tu nie powstanie, bo kto będzie przyjeżdżał i działał dla dawnego PGR-u. Czują się bardzo opuszczeni przez wszystkich i pozostawieni sobie⁴².

Brak wyraźnego lidera miejscowego nie ułatwiał wcale pracy, później pojawiła się osoba, która zechciała zajmować się organizacją spotkań na stałe. Wiara, że można coś więcej i to samemu, była raczej odległa. Proponowane na początku wykłady i zajęcia, były przyjmowane z dużą dozą nieufności a wręcz lekceważeniem. Przekonanie do tego, że swoją przyszłość i miejsce muszą budować od nowa, przychodziło z wielkim trudem. Przyszły na zajęcia mieszkanki, które potrafiły lub chciały się nauczyć czegoś więcej np. robótek ręcznych i rękodzieła w ogóle.

Praca u podstaw dr K. Kuberskiej-Przekwas oraz B. Cały, powoli dawały efekty i pierwsze sukcesy. Wykonane koronki do mebli przez mieszkanki z Lipowa na Targach Ekonomii Społecznej w Olsztynie, zostały zauważone i wykupione na początku imprezy⁴³.

Impreza integracyjna zorganizowana dla wszystkich mieszkańców Lipowa w ramach Projektu PO FIO, zachwyciła mieszkańców, którzy przyszli i obiecywali ponowne spotkanie⁴⁴. W takim środowisku trzeba wykonać o wiele trudniejszą pracę. Trzeba nauczyć mieszkańców czym są organizacje pozarządowe (NGO), jakie mają znaczenie i dlaczego powinni uczyć się demokracji, obywatelskiej postawy. Środowisko „popegeerowskie” wymaga szczególnej uwagi.

Najlepszą drogą dotarcia do mieszkańców są autorytety rodziców, dziadków, jeszcze pamiętane, one nigdy tak naprawdę nie straciły ważności. To właśnie członkowie UTW

---

⁴¹Op. cit. s. 173

⁴² Na podstawie badań ankietowych przeprowadzonych w ramach Projektu PO FIO „Nasza Wieś w Naszych Rękach”. Ankiety opracowane przez mgr D. Chmielewskiego i dr. W. Domaszewicza. Rec. Prof. dr hab. E. Kaczyńska

⁴³ Targi Ekonomii Społecznej, Olsztyn 10-11.05.2012, Organizator Ośrodek Wspierania Inicjatyw Ekonomii Społecznej. Stoisko Fundacji „łatwiej Razem” oraz www.lawiejrazem.pl

⁴⁴Fotografie w Kronice Fundacji i na www.lawiejrazem.pl

przyprawdzili swoje rodziny do odremontowanego Klubu i tylko od ich dalszej działalności będzie zależał rozwój demokracji w Lipowie.

UTW formą integracyjnego, międzypokoleniowego działania

Wykładowcy prowadzący zajęcia we wszystkich UTW to osoby o wysokich kwalifikacjach zawodowych, przedstawiający często programy autorskie, bardzo dobrze przygotowani pod względem psychologicznym, szybko nawiązujący kontakt z członkami uniwersytetów Trzeciego Wieku.

Ważne miejsce w tym wszystkich odgrywa program, ponieważ powinien odpowiadać zapotrzebowaniom członków. Jednocześnie powinien być elastyczny i dostosowany do uczestników⁴⁵. W UTW w Lipowie największym wzięciem cieszą się zajęcia z rękodzieła, natomiast w Stryjewie, Panie chcą organizować kluby dla dzieci, imprezy okolicznościowe dla mieszkańców, mniej dla siebie. Siebie realizują poprzez tę działalność.

Czas na obywatelskie myślenie – okres transformacji uważają mieszkańcy wszystkich 6 wiosek za trochę stracony, ale zakończony. Teraz chcą zajmować się swoimi sprawami sami, konkretnie, łącznie z wyborem odpowiednich władz, które będą im w tym pomagać.

Przedstawione przykłady świadczą o tym, że UTW nie tylko są formą organizacji czasu wolnego, ale jednocześnie miejscem integracyjnych działań.

Zapytani słuchacze po roku działania, dlaczego przyszli do tego typu organizacji, odpowiadają różnie: że chcieli zdobyć wiedzę ale też, że nie mogą tyle siedzieć w domu, może będą czuli się mniej samotni albo, że słyszeli, że Fundacja robi dobrą robotę, to się zapisali⁴⁶.

O takich przyczynach możemy mówić na przykładzie Lipowa, Droszewa, Sadowa czy Stryjewa, ale tak było tylko na początku. Teraz autorka pracując ze słuchaczami UTW na co dzień jest przekonana, że po dwóch trzech, latach część osób przyzna się do tego, że dawno chciała coś robić więcej, ale nie miała odwagi tego sama podjąć.

Działalność programowa jest również zależna od środowiska lokalnego. Wbrew pozorom osoby starsze bardzo mocno zaczynają interesować się polityką, czują się obywatelami, którzy teraz mogą oczekiwać więcej i zrobić więcej. Wykłady prowadzone przez mgr Elżbietę Mudrak – „Czy zawsze potrafisz być sobą? O wywieraniu wpływu i manipulacji we współczesnym świecie”, odezwały się szerokim echem we wszystkich UTW. Przekazywane wiadomości w sposób bardzo nowoczesny i ciekawy, były przyczynkiem do wielkiego wręcz zaciekawienia zarówno listami jak i klasą polityczną gminy. Tworzenie się mitów, że starsi głosują tylko tak jak Kościół każe, chyba należy uznać w części za przesadzone i już nie aktualne. Ważne natomiast jest, że polityka po medycynie i kulturze zajmuje, jeśli chodzi o zainteresowanie słuchaczy trzecie miejsce, bez względu na wykształcenie, chociaż ono ma wpływ na poziom dyskusji.

Możemy śmiało powiedzieć, że ciekawe wykłady i spotkania z ciekawymi ludźmi będą zawsze przyciągały⁴⁷, następnie szeroko pojęta sztuka i rękodzieło a po nich spotkania i zabawy integracyjne. Realizacja poprzez sztukę należy obecnie do bardzo popularnych: dużo ludzi chwyta za pędzel, farby i maluje, często swoje marzenia⁴⁸. Zajęcia prowadzone przez prof. dr hab. A. Gwozdka, artystę, są przyjmowane bardzo dobrze w każdym UTW, a dorobek powstały na zajęciach z nim, chętnie pokazywany innym mieszkańcom na plenerach malarskich. Nauka robienia na drutach i szydełku przez artystkę B. Cały przyjmowane jest w niektórych środowiskach z entuzjazmem a wykonane suknie i obrusy były dumą uczestników.

⁴⁵ Harmonogramy UTW www.lawiejrazem.pl oraz akta Projektu PO FIO „Nasza Wieś w Naszych Rękach”

⁴⁶Na podstawie badań ankietowych przeprowadzonych w ramach Projektu PO FIO „Nasza Wieś w Naszych Rękach”. Ankiety opracowane przez mgr D. Chmielewskiego i dr. W. Domaszewicza. Rec. Prof. dr hab. E. Kaczyńska

⁴⁷ O. Czerniawska, Aktywność społeczna i naukowa UTW. Oświata Dorosłych 1987 nr. 2

⁴⁸,Plener Malarski Purda 2011 – Dokumentacja w Fundacji i Olsztyn ul. Gałczyńskiego1/12

Jest to ważne, aby zajęcia mogły dawać upust marzeniom, myślom, zainteresowaniom uczestników, inaczej nie spełnią swojego zadania a więc samorealizacji uczestników⁴⁹.

Dobrze zorganizowane i prowadzone uniwersytety mogą być, w wielu przypadkach już są, ośrodkami kształtowania się opinii mieszkańców, źródłem aktywizacji a tym samym pozytywną formą rozwoju społeczeństwa lokalnego.

UTW jako forma rozwoju społeczeństwa obywatelskiego

Społeczeństwo obywatelskie jest takim typem społeczeństwa, w którym obywatele mogą się zrzeszać, powoływać stowarzyszenia, organizacje i podejmować różnego rodzaju działania w sferze publicznej, bez ingerencji ze strony władzy państwowej.

Społeczeństwo obywatelskie dotyczy wzajemnych stosunków obywateli a nie ich relacji z władzą. Jednym z ważnych elementów współczesnej rzeczywistości społecznej i budowy społeczeństwa obywatelskiego jest edukacja – w tym edukacja mieszkańców polskiej wsi⁵⁰.

Należy podkreślić, aby nastąpiła pełna mobilizacja społeczności lokalnych wokół tworzenia społeczeństwa obywatelskiego, potrzebne są osoby zdolne pociągnąć za sobą mieszkańców wsi, gmin. Stąd tak ważne jest poszukiwanie i wyłanianie liderów wiejskich i ich aktywny udział w wdrażaniu pomysłów społecznych. Oni mogliby szkolić mieszkańców wsi a także byłiby animatorami powstania i samoorganizowania się społeczności wiejskich.⁵¹

Analiza aktywności sektora pozarządowego wobec osób starszych wskazuje na dominację, nurtu opieki, a więc działań przede wszystkim kierowanych do osób w najbardziej zaawansowanym wieku.

Budowanie przestrzeni działania osób starszych w sektorze obywatelskim, rzadko bywa priorytetem dla instytucji publicznych i samorządowych. Nie dostrzegają one i nie doceniają między innymi zależności między aktywnością osób starszych a ich większą samodzielnością i wynikającymi stąd mniejszymi obciążeniami dla systemu polityki społecznej⁵².

Ważne jest, aby rosła świadomość użyteczności tego rodzaju placówek, także wśród ludzi jeszcze aktywnych zawodowo⁵³.

Analizując funkcjonowanie UTW, należy stwierdzić, że jeśli proponowane formy działalności cieszą się dużym zainteresowaniem, to powodują aktywizację obywatelską w środowisku lokalnym.⁵⁴

Szeroka gama wykładów z różnych dyscyplin powiększa wiedzę słuchaczy i daje poczucie aktywnego uczestnictwa w istotnych przeobrażeniach i zjawiskach społecznych, które rzutują na środowisko lokalne. Tym samym uczestnicy UTW osiągają coraz głębsze poczucie tożsamości. Nabierają zdrowego dystansu do zjawisk i przeobrażeń dotyczących samego siebie jak i otaczającego środowiska społecznego.

Uniwersytety Trzeciego Wieku, stwarzają możliwości ciągłego poszerzania wiedzy, pobudzają do działalności w interesie jednostki i ogółu, ułatwiają nawiązywanie przyjaźni, zapewniają możliwość dbania o kondycję fizyczną i psychiczną. Sens istnienia i działania

---

⁴⁹ Porównaj: J. Sikora, Uniwersytet Trzeciego Wieku. – przeciwdziałanie marginalizacji osób starszych s. 461-479 w: Enklawy życia społecznego. Uniw. Szcz. Szczecin 2007.

⁵⁰ Porównaj: M. Lorenc-Szpila, U.L. jako forma rozwoju społeczeństwa obywatelskiego. W: Społeczeństwo obywatelskie. Red. E. Balawajder, Wyd. KUL, Lublin 2007, ss. 270-292.

⁵¹ T. Zbyrad, Samoorganizacja obywatelska. W: Społeczeństwo obywatelskie. Red. E. Balawajder, Wyd. KUL, Lublin 2007, ss. 181-200.

⁵² P. Sobiesiak, Ukryty potencjał? Sektor pozarządowy w starzejącej się Polsce. W: Publiczna troska, prywatna opieka. Społeczności lokalne wobec osób starczych. Red. M. Raclaw. Warszawa 2011 ISP ZUS, s. 107-135.

⁵³ J. Wawrzyniak, Rozważania na temat motywacji i uwarunkowań uczestnictwa w zajęciach UTW. W: Edukacja Dorosłych, BED Tom 42 s, 261

⁵⁴ Zob. D. Kozieł, E. Trafiałek, Kształcenie na UTW a jakość życia seniorów. Gerontologia Polska nr 3/2007

organizacji pozarządowej polega na zorganizowaniu się w celu ujawniania i wyrażania interesów, ich konfrontowania i harmonizowania. Jakość społeczeństwa obywatelskiego wyraża się przede wszystkim w powszechności i łatwości zrzeszania się obywateli⁵⁵.

UTW spełniają w życiu człowieka starszego bezsporną rolę. Przynoszą one przyjemną i owocną ofertę wolnoczasową oraz poprawiają i podnoszą samoocenę ludzi starszych⁵⁶.

Na koniec należy podkreślić rolę, jaką ludzie starsi mogą odgrywać w kształtowaniu społeczeństwa obywatelskiego. Wychowanie patriotyczne na przykładzie ich historii oraz wychowanie obywatelskie, którego efektem powinno być wyposażenie młodych ludzi w podstawową wiedzę polityczną, prawną i historyczną, pozwalającą łatwiej zrozumieć istotę procesów społecznych na własnym przykładzie⁵⁷, ma ogromne znaczenie.

Zmienić wizerunki starszych ludzi, którzy są na emeryturze z pracy, a nie z życia⁵⁸ jest zadaniem priorytetowym dla organizacji pozarządowych, w tym również Uniwersytetów Trzeciego Wieku.

---

⁵⁵ Społeczności obywatelskie, red. M. Witkowska, A Wierzbicki, ASPRA – J. R, Warszawa 2005 s. 95.

⁵⁶ Z. Szarota, Gerontologia społeczna i oświatowa, Wyd. Naukowe Akademii Ped. Kraków 2004 s. 72-80.

⁵⁷ J. Tomiło: Biografie ludzi starszych jako źródło wartości wychowawczych. S. 212-213 w: S. Steuden, M. Marczuk. Starzenie się a satysfakcja z życia, KUL, Lublin 2006.

⁵⁸ J. Tomiło: Biografie ludzi starszych jako źródło wartości wychowawczych. S. 212-213 w: S. Steuden, M. Marczuk. Starzenie się a satysfakcja z życia, KUL, Lublin 2006.

Bibliografia

1. Bieńko M., Znaczenie więzi wielopokoleniowych. „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze”, 2007, nr 9, s. 3-11
2. Czas społeczeństwa obywatelskiego. Red. B. Krauz-Mozer, P. Borowiec, UJ Wyd. I, Kraków 2006.
3. Czerniawska O., Style życia w starości. Łódź 1998.
4. Delsol Ch., Jak dzisiaj przekazywać wartości. Znak nr 2/2005.
5. Doniec R., Rodzina w międzypokoleniowej transmisji wartości. Aspekt teoretyczny empiryczny. Pedagogika Społeczna 1/2003, s. 33-47.
6. Doniec R., Rodzina wielkiego miasta, Przemiany społeczno-moralne w świadomości trzech pokoleń, Wyd, Kraków UJ 2001.
7. Doniec R., Rodzina w międzypokoleniowej transmisji wartości W: /red.B. Żurkowski/, Pedagogika Kultury - wychowanie do wyboru wartości, Wyd. Impuls, Kraków 2003
8. Doniec R., Rodzinna wspólnota wartości - analiza przemian międzypokoleniowych, W: /red. E. Trempała, M. Cichosz / Pedagogika Społeczna. Tradycja- Teraźniejszość -Nowe Wyzwania, Wyd. Wszechnica Mazurska, Olecko 2001.
9. Dyczewski L., Ludzie starzy i starość w społeczeństwie i kulturze. Lublin 1994.
10. Edukacja Dorosłych. Dorosły w procesie kształcenia. Akademickie Towarzystwo Andragogiczne, Biblioteka Edukacji Dorosłych, Tom 42, Bielsko-Biała – Zakopane 2009.
11. Enklawy życia społecznego. Uniw. Szcz. Szczecin 2007.
12. Frieske K. W., (red.) Marginalność i procesy marginalizacji. IPiSS, Warszawa 1999.
13. Grewiński M., S. Kamiński, Obywatelska polityka społeczna. WSP TWP, Warszawa 2007.
14. Korzeniewska A. H., Oczekiwania osób starszych w aspekcie działalności Uniwersytetu Trzeciego Wieku w Działdowie, WSiE TWP, Olsztyn 2009.
15. Kozyr-Kowalski S., Socjologia. Społeczeństwo obywatelskie i państwo. Wyd. UAM, Poznań 2000.
16. Król M., Solidarność międzypokoleniowa nie polega na tym ... Dziennik Gazeta Prawna 16.05.2012

17. Mead M., Kultura i tożsamość, Studium dystansu międzypokoleniowego. Warszawa w 1978 PWN.
18. Moorhead J., Babcie na kontrakcie, Forum nr. 39/2007.
19. O życiu publicznym, kulturze i innych sprawach. Red. B. W. Mach i E. Wnuk-Lipiński. Wyd. Collegium Civitas, ISP PAN, Warszawa 2007.
20. Pietrzyk-Reeves D., Współczesny kształt idei społeczeństwa obywatelskiego, W: Czas społeczeństwa obywatelskiego, red. B. Krauz – Mozer, P. Borowiec, Wyd. UJ, Kraków 2006, ss. 13-33.
21. Poboży B., Społeczeństwo obywatelskie w polskiej myśli politycznej obozu rządowego 1939-1945. Wyd. INP UW Warszawa 2007.
22. Publiczna troska, prywatna opieka. Społeczności lokalne wobec osób starszych. Red. M. Raław. Warszawa 2011 ISP ZUS.
23. Rymśa Marek, (red.) Organizacje pozarządowe. Dialog obywateli. Polityka Państwa. Warszawa 2007.
24. Społeczeństwo obywatelskie, (red.) W. Bokajło, K. Dziubek. Wyd. Uniw. Wroc. Wrocław 2001.
25. Społeczeństwo obywatelskie, (red.) E. Balawajder, Wyd. KUL, Lublin 2007.
26. Społeczeństwo obywatelskie, (red.) M. Witkowska, A. Wierzbicki, K. G. O. Warszawa 2005.
27. Susułowska M., Psychologia starzenia się i starości. Warszawa 1989.
28. Szarota Z., Gerontologia społeczna i oświatowa. Zarys problematyki. A P Kraków 2004.
29. Szatur-Jaworska B, Błędowski P., Dziegielewska M., Podstawy gerontologii społecznej. Oficyna Wyd. ASPR – J. R. Warszawa 2006.
30. Szatur-Jaworska B., Ludzie starzy i starość w polityce społecznej, Warszawa 2000.
31. Szukalski Piotr, (red.) Przygotowanie do starości. Polacy wobec starzenia się. Warszawa 2009.
32. Trafiałek E., Starzenie się i starość. Wszechnica Świętokrzyska, Kielce 2006.
33. Trzeci Sektor, nr 21 Ekonomia społeczna na poziomie lokalnym.
34. Trzeci Sektor, nr 20. Upaństwowienie sektora obywatelskiego.
35. Wawrzyniak J., Rozważania na temat motywacji i uwarunkowań uczestnictwa w zajęciach UTW. W: Edukacja Dorosłych, BED Tom 42 ss. 254-261.